

POSTAVA MARKA MILJANOVA V ČESKÉ LITERATUŘE

V období tzv. národního obrození se ve slovanských i neslovanských zemích Evropy přikládal lidové slovesné tvorbě prvořadý význam. Souviselo to mj. s diferenciacními a integračními snahami a s vytvářením ideové báze národního hnutí. V prvních desetiletích 19. století se objevují četné sbírky lidových písní (V. S. Karadžić, F. L. Čelakovský, J. I. Venelin aj.). Paralelně se sbíráním a vydáváním lidových písní se lidová slovesná tvorba začala překládat do slovanských „nářečů“ i do jiných evropských jazyků.

První sbírka srbských lidových písní vydaná Vukem Karadžićem *Mala prostonarodna slaveno-srbska pesnarica* (1814) vzbudila v Čechách opravdový zájem. Nedlouho po jejím vydání vyšla o sbírce nepodepsaná recenze Václava Hanky, v níž mj. vyzýval české vlastence, aby rovněž sbírali „naše písně líbezne“.¹ Tím se vlastně Karadžić dostal do povědomí českých obrozeneckých pracovníků, které nacházíme jako předplatitele další Karadžićovy sbírky *Narodna srbska pesnarica* (1815). Byly mezi nimi např. J. Dobrovský, A. J. Puchmajer, Ant. Marek.² V. Hanka se stal nejen prvním zahraničním recenzentem Vukovy první sbírky, nýbrž také prvním překladatelem uceleného výboru z Karadžićových sbírek, který vyšel česky pouze několik let po jejich srbském vydání.³ Karadžić tak vstoupil do české vlastenecké společnosti a později se osobně seznámil nejen s V. Hankou, ale také i s P. J. Šafaříkem, J. Dobrovským, J. Jungmannem a F. L. Čelakovským.

Hankův překlad Karadžićových srbských lidových písní jednak inspiroval české literáty třicátých a čtyřicátých let k psaní uměleckých děl napodobováním lidových slovesných textů, jednak k sbírání lidových písní.

Jak jsme jinde psali⁴, o Černé Hoře přinesla zevrubné informace Karadžićova kniha *Montenegro und die Montenegriner* (Stuttgart 1837), kterou nadšeně přijal recenzí v „*Muzejniku*“ P. J. Šafařík. Doporučoval ji vydat česky nebo přeložit z ní aspoň úryvky.⁵ Díky Karadžićovi se Černá Hora a její lid staly

1 Češi a Jihoslované v minulosti. – Od nejstarších dob do roku 1918, Praha 1975, s. 233.

2 Dobrovský, J. si předplatil šest exemplářů. Viz J. Dolanský: *Neznámý jihoslovanský pramen Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, Praha 1968, s. 16–18, 24.

3 Hanka, V.: *Prostonárodní srbská muza do Čech převedená*, Praha 1817.

4 Dorovský, I.: *Česko-černohorské styky a recepcce díla Mihaila Laliče v Československu*. In: Mihailu Laliču u počast, Titograd 1984, s. 95–108.

5 Černá, M.: *Češka štampa o Vuku za njegova života*, Kovčežić 6, Beograd 1964,

v českém prostředí známějšími, než některé jiné jihoslovanské národy v té době. Přispěla k tomu rovněž povídka Prokopa **Chocholouška Černohorci** (1843).

Jihoslovanské lidové písně, pohádky, mudrosloví a jiné lidově slovesné výtvo-ry překládali ve 40. a 50. letech minulého století také K. J. **Erben** a F. L. **Čelakovský**. Projevy skutečného zájmu o bulharskou (k ní se tenkrát všeobecně řadila také makedonská) lidovou slovesnou tvorbu kladu do počátku šedesátých let 19. století. Tento zájem je spojen s vydáním sborníku *Bългарski narodni pesni* (1861) bratří **Dimitra** a **Konstantina Miladinových**, třebaže už v polo-
vině 20. let zařadil F. L. **Čelakovský** do svých *Slovanských národních písní* také pět písní z oblastí makedonské a stal se tak prvním překladatelem makedonské lidové slovesné tvorby v Čechách.⁶

První recenzí sborníku bratří **Miladinových** napsal „horlivý *Všeslovan*“ **Moric Fialka** (1809–1869), „zběhlý spisovatel“. Jeho hodnocení nebylo nekri-
tické, třebaže jinak recenze oplývala nadšením a chválou.⁷ **M. Fialka** byl jedním z prvních kritiků ve světě, kdo upozornil na velké umělecké hodnoty bulharské a makedonské lidové poezie a kdo jí tak otevřel dveře do českého kulturního prostředí. Sborník bratří **Miladinových** označil **Fialka** za „skutečný poklad v básnictví národního slovanského“, v němž se odráží „život vnější i vnitřní příbuzného nám kmenu bojujícího neústupně proti ukrutnosti osmanské“.⁸ Po-
dobně jako v případě překladu **Karadžićových** srbských lidových písní šířil také **Fialka** v českém prostředí víru, že turecká „mrzká poroba nepotrvá dlouho“ a upozorňoval, že lidová poezie může být vzorem pro uměleckou literární tvor-
bu: „A přeju si vroucně, by básníři naši neliknali – čím dřív, tím lépe – čtenář-
stvo české uvést ve svatyni národu mučednického nám sbratřeného“.

A třebaže lidovou poezii, zapsanou většinou ochridsko–stružským nářečím, nebylo nijak snadné překládat, brzy se v Čechách a později také na Slovensku našli „básníři“, kteří ze sborníku bratří **Miladinových** uváděli v českém a slovenském periodickém tisku ukázky. Byli to především **Bulhar Vasil D. Stojanov**, filolog **Jan Gebauer**, **Josef Nosek (Vysocký)**, **Ervín Špindler**⁹, **Josef Severa**, později **Josef Holeček**, **František Doucha**, **Emanuel Fait**, **Andrej Trúchly–Sytňanský** aj.

s. 63–64.

6 **Čelakovský**, F. L.: *Slovanské národní písně*, díl II., Praha 1825, s. 180–185; díl III., Praha 1827, s. 212–213; viz též **Dorovský**, I.: *České země a Balkán*. Kapitoly z dějin česko–makedonských a makedonsko–českých styků, Brno 1973, s. 75 n.

7 *Lumír* 12, 1862, s. 306.

8 Tamtéž.

9 V Umělecké besedě, kde se pravidelně konaly přednášky mj. také o literaturách jižních Slovanů, pojednal v roce 1864 o bulharské lidové písni na základě svých překladů ze sborníku bratří **Miladinových**. Viz *Padesát let Umělecké besedy 1863–1913*, Praha 1913.

Jana Gebauera (1838–1907), později významného českého jazykovědce, přivedly k překladům jednak jeho vědecké zájmy, jednak „velká cena básnická“, kterou písně měly a která byla „u nás dosud nepoznaná“. Do rozsáhlého výboru, který vycházel na pokračování v Hálkově *Lumíru*¹⁰, zařadil Gebauer především epické písně junácké. Jeho zásluhou se Dimitr a Konstantin Miladinovovi dostali také do *Riegrova Slovníku naučného* jako „slavní buditelé národního života“.

Díky zejména Janu Gebauerovi, který přeložil šedesát písní (celkem 3 534 veršů), si sbírka bratří Miladinovových získala v Čechách i na Slovensku stále větší okruh čtenářů. Počátkem sedmdesátých let podal prozaik a kulturní pracovník Jan Dunovský (1849–1925) základní charakteristiku bulharské a makedonské lidové písně na základě sborníku bratří Miladinovových, kterou doprovází četnými ukázkami.¹¹ Svě pojednání pojal Dunovský značně komparatisticky. Poukázal v něm mj. na shody a rozdíly mezi srbskými, makedonskými a bulharskými bohatýrskými zpěvy, zejména si všiml rozdílu mezi srbským a makedonským cyklem o králevici Markovi. V pojednání Dunovského je podána charakteristika ženy balkánských Slovanů, jejíž povaha je vymodelována kolektivním umem lidu a jíž věnoval pozornost rovněž ve studii *Žena v písni lidu slovanského* (1883).

Pojednání Jana Dunovského byla dalším významným podnětem k hlubšímu poznání lidové slovesnosti balkánských Slovanů a k jejímu pronikání do českého a slovenského kulturního prostředí. V témže roce, kdy vyšla jeho citována stať o „bulharské lidové písně“, uveřejnil slovenský beletristický měsíčník „Orol“ stať V. D. Stojanova *Bulharské národné básnictvo*.¹² Redaktor „Orola“ a překladatel doplnil Stojanovův výklad „odstavcem“ z citovaného příspěvku J. Dunovského.¹³ V. D. Stojanov vycházel ve svých výkladech o bulharském „lidovém básnictví“ ze sborníku bratří Miladinovových a ze sbírky lidových písní „makedonských Bulharů“ od Stefana Verkoviče.¹⁴ Svůj výklad prokládal překlady úryvků i celých písní, které tematicky a obsahově zapadaly do tehdejšího slovenského literárního procesu a plnily pozitivní úlohu.

10 Lumír 13, 1863, s. 85 n.; viz též Joco, B.: *Bratja Miladinovi v Čechija*, Godišnik na Sofijskija universitet, kn. XXX, 17, Sofija 1934, s. 16–22; Páta, J.: *Českite prevodi na Bălgarskite narodni pesni iz sbornika na bratja Miladinovi ot Jan Gebauer*, Spisanie na BAN 70, Sofija 1945, s. 95–109; Mára, K.: *Gebauerovy „Ukázky z národního básnictví bulharského“*, Slavica Pragensia 2, s. 111–127; I. Dorovský, op. cit., s. 75–102.

11 Dunovský, J.: *O národní písni Bulharův*, Květy 7, 1872, s. 99–102, 107–110, 115–118, 123–126.

12 *Orol*, 1872, č. 6, s. 181–185; č. 7, s. 219–223; č. 8, s. 241–245; č. 9, s. 271–274.

13 Dorovský, I.: *Receptce makedonské lidové slovesnosti na Slovensku*, Slovenský národopis 38, 1991, č. 2, s. 185–190.

14 Verkovič, St.: *Narodne pesne makedonskih Bugara*, Beograd 1860.

Od 60. let 19. století srbskou lidovou slovesnost překládal a popularizoval v Čechách také česko-německý spisovatel Siegfried Kapper (1821–1879). V Umělecké besedě byl spolu s Janem Gebauerem členem jihoslovanské komise pro překlady básnických děl. Konal zde přednášky např. o srbských, hercegovských a černohorských lidových písních a legendách i o slovanské myšlence v nich. Ve své sbírce *Gusle*, v níž jsou ohlasy černohorských písní, vyzpíval Kapper volnost Černohorců. Až sentimentálně obdivoval jejich hrdinskou volnost. Výsledkem jeho překladatelské činnosti jsou dvousvazkové *Zpěvy lidu srbského* (1872–1874).

Mladočeská skupina literátů a publicistů, k níž patřili mj. Jan Neruda, Josef Holeček, Jakub Josef Toužimský, Bohumil Havlasa aj., měla zvláštní vztah k tzv. východní otázce. Kromě Holečka odjel do Hercegoviny také B. Havlasa, J. V. Frič, působící tentokrát v Záhřebu, zprostředkoval předávání dobrovolné finanční pomoci, kterou sbírkami shromáždili čeští občané.

Na jihoslovanskou, především srbskou, kulturní oblast se zaměřili v 2. polovině 19. století také někteří další spisovatelé a překladatelé z tzv. „slovanského kroužku“ kolem J. Holečka. Byli to např. Jan Hudec, František Táborský, Rudolf Pokorný, Adolf Heyduk aj.¹⁵

Literární skupina „*mladá Morava*“, jež vydávala časopis gymnaziálních studentů „*Koleda*“ (I–II, 1876–1877), se pokoušela např. překládat bosenské lidové písně. Ve vlastní tvorbě členů skupiny se objevovala jihoslovanská tematika.¹⁶

II.

V sedmdesátých letech i v následujících několika desetiletích minulého a našeho století se o popularizaci lidové slovesné tvorby jižních Slovanů v Čechách nejvíce zasloužil prozaik, básník a překladatel Josef Holeček (1853–1929). Ve školách v Táboře zesílilo jeho „*slovanské vědomí*“ a přilnul k jihoslovanským slovesnostem. Od srbských a bulharských studentů si osvojil základy těchto jazyků. Již jako devatenáctiletý uveřejnil v roce 1872 deset bulharských a makedonských junáckých lidových písní ze sborníku bratří Miladinových.¹⁷ Josef Holeček patřil spolu s historikem Konstantinem Jirečkem (1854–1918) a etnologem, folkloristou, cestopiscem a malířem Ludvíkem Kubou (1863–1956) k nejvýznamnějším pracovníkům českého kulturního vztahu k jižním Slovanům v 2. polovině 19. a v 1. polovině 20. století.¹⁸

15 *Padesát let Umělecké besedy*. 1863–1913, Praha 1913.

16 Např. *Balkánské písně* Svatopluka Vojmíra, pseudonymu Jana Herbena, v nichž je mj. výzva k Evropě, aby nebyla lhostejná a pomohla. Viz *Koleda* 1877, s. 269.

17 *Bulharské písně národní*, Světozor 6, 1872, č. 27–28, s. 314–315 a 327.

18 Dorovský, I.: *Česko-černohorské styky a recepce díla Miahila Laliče v Československu*, s. 97.

Na podzim roku 1874 Holeček přednášel v Umělecké besedě překlad své oblíbené skladby Sedm junáků a Arab a další překlady bulharských a makedonských lidových písní. Později vzpomínal, že „*dojem jaré, jasné a vášnivé poezie jihoslovanské byl silnější než dojem chmurné a teskné poezie finské*“.¹⁹

V letech 1874 a 1875 Holeček vydal ve dvou svazcích *Junácké písně národa bulharského s připojením písní milostných*. Dvě třetiny z těchto překladů jsou ze sborníku bratří Miladinovových, kterým je věnoval.²⁰ Při překladu makedonské, bulharské, hercegovské a později srbské a finské lidové poezie měl Holeček na mysli především poznávání kultury malých národů, které bojovaly o svou národní existenci. „*Malí národové bez ohledu na svůj původ*“, psal v předmluvě ke svému překladu Kalevaly (1894), „*musejí se poznávat, sblízkovat a vzájemných předsudků se shošťovat*“. A později ve svých memoárech psal o lidových písních jižních Slovanů s láskou a uznáním: „*Já jsem ty makedonské písně vášnivě miloval a věřil, že se jim v Poesii světové dostane místa právě tak, jak srbským národním v překladě Kapperové a litevským v překladě Geitlerové. Poezie jejich je totožná s poezií národních písní srbských; právě písně bulharské zdaleka se nerovnjají makedonským. I soudil jsem, když se zalíbily překlady Kapperovy, že moje nemohou zůstat bez povšimnutí*“.²¹

Shoda okolností tomu chtěla, že se Holeček ocitl v roce 1874 jako soukromý vychovatel v Záhřebu, odkud se následujícího roku vydal k černohorským povstalcům v Hercegovině. Nejvíce si oblíbil Černou Horu, již věnoval četná díla básnická, beletristická a novinářská. Psal: „*Přemýšlel jsem o tom, proč se mi mezi těmi jadrnými Černohorci tak zalíbilo a proč jsem mezi nimi tak brzo zdomácněl, že jsem se ocitl jako mezi svými. Skutečně se mi zdálo, jako bych se byl se všemi těmi už dávno vidal a při nich si rozehrával srdce a mysl*“.²²

Kromě Josefa Holečka překládali srbskou, bulharskou a makedonskou lidovou poezii v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století ještě zejména bibliograf, básník, autor knih pro děti František Doucha (1810–1884), překladatel z mnoha jazyků, mj. z charvátštiny (I. Kukuljević, P. Preradović aj.), slovinštiny (F. Prešeren), a Emanuel Fait (1854–1929). Douchu přitahovala zejména jihoslovanská junácká lidová poezie. Ze sborníku bratří Miladinovo-

19 Holeček, J.: *Pero 3*, Praha 1923, s. 285–286, 303.

20 Posvátné památce bratří Dimitrija a Konstantina Miladinovců, sokolů pobalkánských, kteří že v zanedbatelném národě svém budili vědomí národní, byli od fanarijotův osočeni, od vlády turecké co buřiči do vězení v Cařihradě vsazení, kde r. 1863 (správně 1862–I.D.) umořeni, čímž stali se mučedníky věci slovanské, posvěcují překlad tento.

21 Holeček, J.: *Pero 2*, Praha 1923, s. 33–34.

22 Holeček, J.: *Za svobodu I*, Praha 1909, s. 19.

vých přeložil dvě lidové písně – *Vévoda Stojan a patriarcha* (Stojan i Patrik) a *Ivo Kličník a Asan-aga* (Ivo Ključardžija i Asan-aga).²³

Etnograf, geograf, literární historik, pedagog a překladatel Emanuel Fait se sice soustředil na makedonskou lidově slovesnou tvorbu, začínal však překlady thrácko-makedonské lidové poezie, jak ji „objevit“ a prezentoval St. Verko-
vič.²⁴ Podobně jako Douchu, také Faita přitahoval jihoslovanský hrdinský epos, zvláště cyklus o králevici Markovi. Ze srbské lidové epiky Fait přeložil a uveřejnil tři ukázky: *Marko králevic a víla*, *Dívka přemoudřila Marka* a *Marko králevic poznává otcovskou šavli*.²⁵

Z ostatních literárních a kulturních pracovníků, kteří překládali jak z Verko-
vičovy literární mystifikace, tak také ze sborníku bratří Miladinovových a z jiných sbírek lidových písní jižních Slovanů, uvedme aspoň K. Skalického, Josefa Ant. Voráčka, B. Popelku, později pak Ludvíka Kubu.

Etnomuzikolog, malíř a cestovatel Ludvík Kuba (1863–1956) procestoval koncem 80. let Kraňsko, Přímoří, jižní Štýrsko, Korutany a Charvátsko a roku 1890 se vydal do Dalmácie a na Černou Horu. Nedlouho po svém návratu vystoupil L. Kuba v Umělecké besedě s výkladem černohorských lidových písní. Krajina i lidé této země ho tak zaujaly, že se do Černé Hory o rok později vrátil. Ve svém cestopise *Na Černé Hoře* (1892) věnoval hodně místa jak lidové slovesné tvorbě, tak také pronikání české kultury a pomoci českých kulturních pracovníků v rozvoji země.

Vraťme se nyní k Josefu Holečkovi, který se „stal epikem Černé Hory a jejího junáctví“ a jemuž se černohorství stalo na dlouhou dobu nejsilnějším zdrojem jeho umělecké tvorby. Pouhý výčet jeho děl o této zemi budí obdiv: *Černá Hora* (1876), dvousvazkové *Černohorské povídky* (1880, 1881), dvousvazková *Černá Hora v míru* (1883, 1884), třísvazkové *Junácké kresby černohorské* (1884, 1888, 1889), *Na Černu Horu* a *Černá Hora koncem věku* (1899) a *Za svobodu* (3 svazky 1909). K nim můžeme přiřadit také knihu *Bosna a Hercegovina za okupace* (1901).

Podobně jako většina jeho předchůdců a současníků, kteří soustřeďovali svou lidskou i uměleckou pozornost na slovanský jih, také Holeček byl okouzlen jihoslovanskou lidovou poezií. Sám později vzpomínal, že „mne zvláště na jih vábila poetická vůně Balkánu a cítil jsem se šťasten, že se octnu na blízko jejích zdrojů“.²⁶ A stejně jako S. Kapper nebo Fr. Doucha vyzkoušel také Holeček své překladatelské dovednosti. Nejprve vydal *Hercegovské písně* (1877), pak své dlouholeté překlady shrnul do čtyř svazků *Srbské národní epiky* (1902–1926),

23 *Ze zpěvů bulharských*, Osvěta 9/II, 1879, s. 663–666.

24 *Ukázky z prstonárodních písní bulharských*, Škola a život 26, 1880, s. 193–197 a 239–242.

25 *Z epických básní srbských*, Škola a život 1881, s. 113–118 a 138–142.

26 Holeček, J.: *Pero 2*, Praha 1923, s. 83–84.

do dvou svazků *Národní epy bosenských mohamedů* (1917, 1920). Junáckému eposu věnoval samostatný cyklus *KráleVIC Marko* (1922), k němuž připojil vlastní rozsáhlý cyklus *Sokolovič* (1922).

Holečkovy prozaické texty jsou bohatě prokládány lidovými písněmi, pověstmi a legendami. V dalším výkladu se proto soustředíme zejména na to, aby-
chom ukázali, jak je v jeho díle zastoupena Černá Hora, lidová slovesnost a nejvýznamnější černohorští junáci, především Marko Miljanov.

Již v prvním česky vydaném „samostatném spisu, pojednávajícím o Černé Hoře a jejich obyvatelích“,²⁷ podal Holeček „širší výklad nejen na základě poznatků z literatury, nýbrž částečně i z názoru vlastního“.²⁸ A svůj názor vyjádřil hned v úvodu: „My Černohorce milujeme, jsme na ně hrdí, ano obdivujeme se jim. Rádi je nazýváme slovanskými Spartány“.²⁹ A obdivujeme je proto, pokračuje Holeček, že „Černá Hora je divem světa. Není příkladu v dějinách člověčenstva, že by národek počtem tak nepatrný byl po celé věky se zdarem odolával útokům nepřitele tisíckrát mocnějšího“.³⁰

V celém Holečkově rozsáhlém beletristickém a publicistickém díle se jako červená nit táhnou černohorské junáctví, hrdinství a vše to, co je spjato s lidovou slovesností – se zvyky, obyčejí, písňovou tvorbou, pověstmi a legendami, se způsobem života prostých lidí. Proto podal nejprve charakteristiku černohorského muže, kterému se „puška stala nerozlučnou družkou života“,³¹ kterému je puška „skoro milejší než žena“.³²

Ve svém „širším výkladu“ si Holeček všiml některých příznačných zvyků a obyčejů, o nichž se v Evropě do té doby vůbec nebo jen velmi málo vědělo. Téměř neznámý byl ve světě zvyk „kumství“ (kmotrovství), který má na Černé Hoře několik podob (kumství svatební, postřížné, křestní, z bídy a ze msty). Holečkově pozornosti nešlo pobratimství a posestrinství a četné druhy černohorské zábavy, tanců a pověr. „Černohorec“ – poznamenává Holeček, „tančí při zpěvu junáckých písní, proto se při tanci tak rozhňuje“. Všiml si, že „s každou zábavou je spojeno pěni junáckých písní s doprovodem guslí. Pod každou střechou černohorskou chovají gusle“.³³

V sedmi „černohorských junáckých kresbách“³⁴ Holeček pojednal o nejslavnějších hrdinech, mezi nimiž se tyčila postava Marka Miljanova. Návštěvu u něho vylíčil Holeček již v knize *Černá Hora v míru*. Autor zdůrazňuje Mar-

27 Holeček, J.: *Černá Hora*, Praha 1876, s. 3.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž, s. 3.

30 Tamtéž, s. 4.

31 Tamtéž, s. 25.

32 Tamtéž, s. 27.

33 Tamtéž, s. 96.

34 Holeček, J.: *Junácké kresby černohorské I*, Praha 1884.

kovu skromnost. Marko odmítl vyprávět „některé junácké epizody ze svého života“ a raději vyprávěl o svých „pobratimech Peku Pavloviči a Jolovi Piletiči“.³⁵ A na otázku, „kdo je nejlepším černohorským junákem“, odpovídá, že jsou dva: Marko Miljanov a Peko Pavlovič, nebo „boga mi, Peko Pavlovič“. Je to podle Holečka odpověď, která „vyšla ze srdce čistého, šlechetného, z charakteru ryzího“.

V tehdejší české i evropské literatuře o Černé Hoře se poprvé v takovém rozsahu, s takovým zaujetím a láskou psalo o „nepřekonatelném“ Marku Miljanovovi a o ostatních junácích, o jejich rodech a místech působení. A ne náhodou se Holeček soustředil především na Marka Miljanova, o němž si „každý vrabec zpívá“.

Díky Holečkovi se naši čtenáři mohli poprvé seznámit s historií jednoho z černohorských rodů – s Kuči, kde „přešla hodnost vojvodská na Marka Miljanova“.³⁶ „Plémě Kučů“, psal Holeček, „zaujímá na Černé Hoře vyjimečné postavení. Kučové se dali dobrovolně k Černé Hoře teprve za knížete Danila. Dříve byli poddanými tureckými a patřili dle jména pod správu pašů skadar-ských“.³⁷ Kučové, kteří si na Černé Hoře vytvořili „jakýsi stát ve státě“, konali „v Černé Hoře znamenitou službu tím, že jsou neúnavně bdělými strážci hranic naproti přehmatům tureckým a albánským“.³⁸ U Kučů bylo staletým zvykem, že si své „glavary“ (vůdce, představené) volili podle zásluh na bojišti a v radě.

V žádné tehdejší ani pozdější české, ba ani evropské, odborné nebo cestopisné či jiné literatuře nenajdeme tak výstižnou, přesnou, podrobnou, vyčerpávací charakteristiku Marka Miljanova jako právě v textech Josefa Holečka. „Samostatné, vyjimečné postavení Marka Miljanova, jeho věhlas v radě, bohatá životní zkušenost, šlechetnost, poctivost, nezištnost a zvláště skoro báječná statečnost učinily z něho přirozeně náčelníka Staročernohorské strany“.³⁹ Holeček se s ním seznámil hned nedlouho po svém příchodu do Hercegoviny a na Černou Horu. Oba „přilnuli k sobě přátelstvím, které roztrhala teprve smrt Marka Miljanova“.

Vztah „vazala vůči suverénovi“, který byl zpočátku mezi Markem Miljanovem a černohorským knížetem, postupně vykristalizoval tak, že „kníže je v zemi nejvyšší autoritou, Marko nejpoblíbenější osobností. Bystrostí zdravého rozumu se mu nikdo nevyrovná, ačkoli je zcela neučený. Je myslí jemné, ušlechtilé, v níž se poezie snoubí s filozofií, ačkoli jinak je jako voják přímý, otevřený, co

35 Tamtéž, s. III.

36 Tamtéž, s. 4.

37 Tamtéž, s. 2.

38 Tamtéž.

39 Tamtéž, s. 5–6.

na srdci, to na jazyku. Nejméně pak mohou podceňovati jeho junáctví, jež je známo každému černo-horskému dítěti, jedva se vyvinulo z plének“.⁴⁰

Dvořané a „gospodičř“ neměli Marka v oblíbení, nazývali jej „divljakem“, protože neměl dost „dvořanské hladkosti (uhlazenosti – I.D.), ohebnosti v zádech a medu v ústech“. Tyto Marmiljanovy (jak jej též nazývali) nedostatky považoval Holeček za jeho přednosti.

Souboj Marka Miljanova s Pekem Pavlovičem (jak nazval Holeček svou povídku) byl zcela vyrovnaný, protože o obou zpívaly černo-horské gusle, oba si získali junáckou slávu „v poli proti nepříteli, kde kámen jim byl poduškou, děšť jim smýval tvář dýmem z pušek začazenou a vítr jim vlasy česal“.⁴¹

Josef Holeček až s nekritickým romantickým nadšením vložil oběma černo-horským junákům do úst slova, která charakterizovala nejen je, nýbrž černo-horský lid jako celek: „Pravdu jsi děl, člověče Marko, že nevole, muky, strádání vychovávají junáky. Černohorec nesmí se jen uměti dobře bít, nýbrž musí umět i strádati, bídu a nedostatky všeho druhu snášeti. Ukažme, Marko, těmto dětem tady, jak dlouho vydržíme bez jídla a nápoje, a kdo koho překoná, bude sokol“, říká Peko.⁴² Pavlovičovy úvahy o černo-horském junáctví Marko Miljanov doplnil tím, že „Černohorec musí být hbitý, nohy mu musejí být tím, čím orlu křídla“.⁴³

Těžko říci, nakolik jde o Holečkovu literární hyperbolu, když píše, že Černo-horci ukazovali dětem junáky Peka Pavloviče a Marka Miljanova, provolávali jim „sretan put naše uzdanice“ a říkali jim: „Ten živý blesk, jenž se nyní objevil v bráně konaku, bystrýma očima střílí na vše strany a dobře se usmívá, to ti je Marko Miljanov“.⁴⁴ Z celého textu i z dalších Holečkových výkladů zřetelně vyplývá, že vyzdvihuje nad ostatní černo-horské junáky právě Marmiljana. Závěr povídky o „souboji“ těchto dvou junáků však zní: „Těžko říci, kdo je znamenitější, Marko či Peko, a blaze Černé Hoře, že je má oba“.⁴⁵

V samostatné povídce Holeček vypráví o dětství Marka Miljanova, o tom, jak pásal stáda, jak zápasil s býky a jak na něho žárlil jeho bratranec Ilja. Jednou prý svému strýci Spasovi Marko řekl: „Neprahnu po ničem jiném, než abych mohl pode břit svého handžáru dostati hrdla turecká; hrdla býčí už mi nedostačují“.⁴⁶

„Nejkrásnější junácké typy černo-horské“ považoval Holeček vedle Marka Miljanova také Peka Pavloviče a Joleho Piletiče. Lid jim a vojvodovi Vasoje-

40 Tamtéž, s. 6.

41 Tamtéž, s. 19.

42 Tamtéž, s. 20.

43 Tamtéž, s. 20.

44 Tamtéž, s. 21.

45 Tamtéž, s. 22.

46 Tamtéž, s. 72.

viču Miljanu Vukovićovi vyjadřoval nejvyšší obdiv. Holeček zachytil Pekovo krédo, jeho životní filozofii, která spočívala v tom, že člověk i národ si musejí zachovat a chránit svou tvář, („*čuvaj si obraz*“), aby „*na ni nepadla poskvrna hanby*“. Jedině světlá tvář („*svijetli obraz*“) „*může se proti každému pozdvihnouti*“. Kvůli světlé, neposkvrněné tváři jsou Černohorci ochotni položit život. Opakem mravního ideálu světlé tváře je černá tvář, která znamená pokoření.⁴⁷

Také v dalších vyprávěních, např. o Luku Filipovići, který zajal v bitvě na Vličím dole Osmana pašu, nezapomíná Holeček připomenout úlohu Marka Miljanova a jeho Kučů. Luka o svém vítězství a o tom, jak ho raněného musel nést na zádech zajatý Turek, zpíval s radostí, že splnil slib, který dal knížeti.⁴⁸

O „*černohorském tažení do Hercegoviny proti Turkům roku 1876*“ pojednal Holeček rovněž v dvousvazkové knize *Za svobodu*⁴⁹. Právě černohorská skutečnost mu umožnila pochopit Černohorce a „*co je to svoboda*“. Černohorskou svobodu srovnával se svobodou českých táboritů.

Jednou z ústředních postav v těchto textech Josefa Holečka je opět „*vzdorovitý a junácký vojvoda kučský Marko Miljanov, jenž si dobyl jednaké úcty jak na Černé Hoře, tak také v Albánii*“.⁵⁰ O něm se pěla chvála, slavil se jeho charakter a nepřemožitelnost, zdůrazňovala se jeho moudrost a jeho bystrý důvtip, šířilo se, že „*od dob Marka královice srbská matka nezrodila lepšího junáka*“. Podle Holečka jeho osobnost působila na okolí neodolatelnou mocí, jeho kouzlu „*podléhali na okamžik i chladní a obmyslní cizinci, neboť uměl své myšlenky velmi výmluvně, ohnivě a přesvědčivě vyjadřovat*“.⁵¹ Jako málokterý příslušník jiného národa jsou Černohorci, např. Peko Pavlović nebo Marko Miljanov, nerozlučně spjati s rodnou zemí.

Holeček podal značně podrobnou charakteristiku osob tvořících knížecí družinu i knížecí rodinu. Soustředil se zejména na junáky Novicu Ceroviće, Joleho

47 Peko Pavlović říká: „*Bratři! Zač bojujeme především, zač bojovali naši předkové? Nikoli za prospěchy, za kořist a bohatství, nýbrž za čest. (...) Čuvaj si obraz – napominá matka syna, vypravujíc jej do boje; čuvaj si obraz – chraň si tváře své, aby na ni nepadla poskvrna hanby i ji neposkvrnila, starej se i za cenu života, aby lice tvé skvělo se ctným vědomím, aby je ozařovala mužná hrdost! Svijetli obraz – světlá tvář může se proti každému pozdvihnouti, čestné oko může do každého oka hleděti, poctivé junácké čelo nepotřebuje se před nikým ponižovati a klopiti. Světlá tvář je jediným a největším naším pokladem. Kvůli ní rádi snášíme všeliké útrapy a všechno všanc dáváme, i život. Naproti tomu černá tvář – crni obraz je našemu člověku hrůzou, protože znamená pokoření, porobu, hanbu*“. Tamtéž, s. 95–96.

48 *Sve u slavu boga velikoga / i u zdravlje knjaza čestitoga! Blago meni danas i dovjeka, / kad sam njemu riječ ispunio (...), kad sam knjazu riječ ispunio, / kad sam roba živa uhvatio, / sad me Turčin ranjenoga nosi*. Tamtéž, s. 165–167.

49 Holeček, J.: *Za svobodu 1–2*, Praha 1909–1910.

50 Tamtéž, sv. I, s. 25.

51 Tamtéž, s. 27

Piletiče, Mijata Radoviće, Lazara Sočicu a samozřejmě na Peka Pavloviće, „*génia partyzánské války*“, jehož jméno se v souvislosti s válkou objevovalo v tisku téměř denně. Slavnější a oblíbenější než Peko Pavlović je jen Marko Miljanov, dodává Holeček, jinak jsou to sice povahy zcela rozdílné, ale „*jsou si věrnými pobratimy*“.⁵²

Když Marko Miljanov připravoval Josefa Holečka na válečná tažení, jejichž způsoby „*má každé černohorské nemluvně v krvi*“, světil se mu vlastně se svou filozofií války: „*Prvý den budeš tich a chvíli se budeš polostrachem, polorozčilením. Druhý den už ti nepostačí, abys z povzdálečí na boj se díval; srdce ti nedá a ty neodoláš a vrhneš se do proudu boje. Boj, to ti jest od boha daná věc, nad kterou lepší na světě není. Kdyby nebylo boje, neví se, kam až by zášť a nepřátelství lidské narostly. Bojem zášť přestává, přátelství a bratrství nastává. Nikdy se lidé nemilují tak upřímně, jako za války. A jak je v ní veselo*“.⁵³

Podívejme se nyní stručně, jak se v Holečkově díle odrazila lidově slovesná a umělá básnická tvorba a jaký byl jeho překladatelský přístup k ní. Hned poznamenejme, že Holeček byl od mládí nadšen vším, co vytvořil lid, obyčejný, prostý člověk. Proto již v jeho prvním spise o Černé Hoře najdeme rovněž výklady o zvycích a obyčejích, pověrách, svatbě, rozvodu i pohřbu (přeložil pohřební žalozpěv – tužbalicu); nejednou Holeček uvádí v originále i v překladu různá přísloví. Při vyprávění o Marku Miljanovovi zdůrazňuje jeho spřízněnost nikoli podle jména s králevicem Markem, kterého mnohokrát vzpomíná. Později Holeček sestavil z cyklu lidových písní o něm samostatný výbor. I hraničník připomínal Černohorcům „*hřeb z podkovy Strakoše královice Marka*“. Dokonce v Dubrovníku si prý švec vyvěsil nad krám „*metr vysokou*“ „*botu královice Marka*“ a každý Hercegovec se u ní zastavoval. Holeček ve svých textech často připomíná, jak Černohorci umějí zpívat za doprovodu guslí, jak zpěvem vypravují o hrdinských skutcích svých předků: „*Špatný byl vojvoda, jenž po vyhrané bitvě nebyl s to zahousti na gusle a improvizovanou písní oslaviti všechny, kdož právě si toho krví svou zasloužili*“.⁵⁴ Junáci a písně o nich Holečka neustále uchvacovali. Dovedl pozorně poslouchat vyprávění a písně guslarů o nich. „*Čím pádnější a epicky plnější je místo písně*“, psal Holeček, „*tím chvatnější je zpěv guslarův. Vášnivě, zimničtě rychle následuje verš za veršem. Dlouhá partie se přednese bez přestávky, jedním dechem. A vás mráz přechází, když vidíte ten zápal, který se z pěvce rozšiřuje na všechny posluchače. Každý dává svým způsobem najevo city, jaké v něm píseň budí*“.⁵⁵

Holečkovo „*vystřízlivění z junáckého opojení Balkánem*“ přišlo až při jeho druhé návštěvě slovanského jihu. Jestliže při prvním setkání se Srby poznal,

52 Tamtéž, s. 360.

53 Tamtéž, s. 404–405.

54 Holeček, J.: *Junácké kresby černohorské I*, Praha 1925, s. 108.

55 Holeček, J.: *Za svobodu I*, Praha 1909, s. 220.

že „junácká píseň zapaluje jejich srdce nadšením pro nejvyšší statky a ideály národa“, že je „srbskému národu školou chrabrostí“, pak při druhém setkání s balkánskou skutečností o několik let později si uvědomil, že se junácká píseň dosud nestala „školou politiky“. Sám Holeček přiznává, že se tenkrát neuměl na věci dívat kriticky. Byl prostě uchvácen silou národního nadšení a „vší silou silnou, bujnou, nezkrtnou epickou poezií, již srbský život ještě kypěl. Černá Hora dělala na mne dojem jediné veliké junácké písně a hory a skály její dojem obětího oltáře, na kterém Černohorci dobrovolně své životy obětují božstvu té poezie“.⁵⁶

Josef Holeček se domníval, že o statečných skutcích černohorských junáků podávají nejlepší důkazy právě junácké písně, které ve svém díle uvádí v rozsáhlých ukázkách. Zpívá se v nich o Luku Petrovičovi, vojvodu Djurovovi, kapitánu Borovi, junáku Mirku Petrovičovi, o sekretáři knížete Danila Francouzi Delarieuxovi, o vítězství nad tureckým vojskem, o serdaru Savovi, o porážce Omera paši a o mnoha jiných postavách a událostech černohorských dějin. To všechno uváděl Holeček v hojné míře proto, aby ukázal, že „srbský národ je vyvolenec poezie, že každý Srb je poeta natus. Poezie ho doprovází od kolébky do hrobu. Poezie mu zlatila okovy, když jat v otroctví, poezie mu osušovala tehdy slzy jeho žen a dítek, poezie mu okrašlovala smrt na bojišti i na hanebném kůle, a stále před ním nesla pochodně osvěčující mu cestu do lepší budoucnosti, do ráje národní svobody.“⁵⁷

V Holečkových knihách nechybějí ani rozsáhlé pověsti, podobenství a legendy, které převypravuje českému čtenáři s cílem ukázat na krásu, starobylost, originalnost a nezvyklost jejich obsahu.

Právě díky Josefu Holečkovi se mohli čeští čtenáři, kteří s obdivem sledovali boj a osudy černohorského lidu, seznámit poprvé také s básnickou tvorbou knížete Nikoly a „nejslavnějšího srbského básníka Petra II. Petroviče Njegoše“. Je-li na Černé Hoře „poetou každý, od dítěte, které se teprve učí slovo k slovu skládati, až do umírajícího starce“, není možné, píše Holeček, „aby poetou nebyl panovník Černé Hory“ a dar básnický aby nebyl v „rodě jeho“.

Zajímavé a pro naše čtenáře zcela nezvyklé byly osudy rukopisu prvního útělného svazáčku veršů, které si kníže Nikola přinesl po návratu ze studií v Paříži. Verše totiž vydal pouze ve třiceti výtiscích a rozdal senátorům a dvorským úředníkům. Na obálce nebylo uvedeno jeho jméno, nýbrž pouze začáteční písmeno N. Z této knížečky, která snad už zmizela ze světa, přeložil Holeček dvě básně: *Připitek* a *Onamo, onamo*, „jež se v letech oněch rozléhala po všech srbských zemích a ještě dále po všem Slovanstvu“.⁵⁸ Holeček připomíná také

56 Holeček, J., tamtéž, s. 40.

57 Tamtéž, s. 195.

58 Tamtéž, s. 48.

ostatní Nikolovu tvorbu: drama *Vukašin* a sbírky *Balkánská cařice* (vyšla též česky) a *Básník a víla* (1892).

Tvorbu Petra II. Petroviče Njegoše uvedl Holeček rovněž jako první v oněch vzrušujících dnech a týdnech roku 1876, kdy se Černá Hora objevovala v tisku doslova denně.

Jako „*dodatek*“ uvedl Holeček do českého kulturního prostředí v překladu tři písně z Njegošova *Srbského zrcadla* (Pláč tří vězňů, Synové Ivan–begovi a Zplenění Žabljaku), které dostatečně charakterizovaly autora, k němuž se později znovu vrátil, aby podal informace o zdrojích jeho básnické inspirace: „*Od malička byl prosáknut srbskou poezií národní, poezií černohorského junáctví i černohorských hor, i filozofií národní, stvořil dílo, nad něž dosud není v srbské básnické literatuře národního a snad nikdy nebude. Krása srbského jazyka se v Horském věnci tak skvěla, jako v srbské národní písni, a skladba má také přirozenost a bezprostřednost poezie národní písně*“.⁵⁹

Později se Holeček domníval, že Njegošům prý prozřetelnost určila „*tuto píď země, jedinou svého druhu na zeměkouli svou slávou, významem i svým utrpením*“.⁶⁰ Z ostatních černohorských tvůrců se Holeček zmiňuje pouze o básníku a redaktoru Jovanu Sundečičovi, který byl osobním tajemníkem černohorského knížete Nikoly, a o básníku Radoji Roganovičovi (Crnogorci), z jehož díla uvedl v překladu krátkou ukázkou.

Na závěr zůstává odpovědět na nejdůležitější otázku, která se týká Marka Miljanova: kdo mu dal impuls, kdo jej podnítil k tomu, aby se naučil číst a psát a aby zaznamenal své vzpomínky a jiná lidová vyprávění. Josef Holeček píše: „*Roku 1882 jsem byl u něho (tj. u Marka Miljanova–I.D.) návštěvou v Podgorici, kde tehdy bydlel, a měl jsem ho k tomu, aby se naučil číst a psát a sepsal své paměti i rozličné příběhy ze života Černohorců i Labánců, které buď pamtuje nebo slyšel o nich od věrohodných osob*“.⁶¹

Když pak Holeček „*na konci věku*“ znovu navštívil Černou Horu, ke svému zděšení zjistil, že „*stará Černá Hora vymírá*“. Řada junáků, o nichž psal, už nežila, jiní byli staří a nemocní. Marko Miljanov, který „*typem, charakterem a významem*“ k Černé Hoře nerozlučně patří, sídlil na hrádku v Medunu „*mezi svými věrnými Kuč*“.⁶² Tam jej Holeček navštívil, aby mohl podat svědectví o tomto černohorském junáku, z něhož se stal člověk moudrý a zkušený. U Marka Miljanova se podle Holečka snoubilo prastaré s moderním. Miljanov choval úctu k lidovému bohatství balkánských národů, které považoval za „*živou stařinu*“, stejně jako k výtobytkům moderních evropských národů.⁶² „*Pramen řeči Markovi nikdy nevyschne. Má nepřebnanou zásobu životní mou-*

59 Tamtéž, s. 44.

60 Holeček, J.: *Za Černou Horu a Černá Hora koncem věku*, Praha 1899, s. 186.

61 Holeček, J.: *Za svobodu I*, s. 28.

62 Holeček, J.: *Černá Hora koncem věku*, s. 200.

drosti a zkušenosti“, píše Holeček.⁶³ Náš autor pochválil Markovu „*pěknou knihovničku*“ a poznamenal, že když byl u něho před patnácti lety, že se tenkrát Marko učil číst. „*Nyní je nejen horlivým čtenářem, nýbrž i spisovatelem. Pochlubil se mi, že sbírá a zapisuje takové junácké příhody ze života Černohorců, kde se nejeví jen jejich „crnogorstvo“, nýbrž i „čojstvo“ (lidství). Lichotím si, že tak činí z podnětu mého.*“⁶⁴

Domnívám se ostatně, že není podstatné, zda opravdu Josef Holeček jako první přiměl Marka Miljanova k tomu, aby své vzpomínky zapsal. Je nesporné, že Holeček byl ne-li první, tak jedním z prvních, na koho Marko Miljanov mohl dát. Vždyť Holeček „*důtklivě doporučoval*“ také Lazu Ognjenovićovi, zeti Peka Pavloviče, „*aby zapisoval paměti svého testa, pokud je čas*“. Holeček rád naslouchal Markovým vyprávěním a byl proto přesvědčen, že zapíše-li Marko to, co ví o své zemi tak, jak o ní vypráví, že „*bude Černé Hoře postaven nejdůstojnější pomník*“. Holečkovi ovšem patří prvenství, že o Miljanovově „*čojství*“ informoval české čtenáře mnohem dříve, než si Miljanovovy *Primjeri čojstva i junaštva* (1901) mohli přečíst jeho rodáci. Holeček dal rovněž odpověď na otázku, o níž se dnes tak diskutuje – zda existuje černohorský národ. Je ovšem přirozené, že odpovídá jazykem a stylem, kterým se psalo před více než sto patnácti lety: „*Černohorci jsou vesměs jazyka a národnosti srbské a náboženství pravoslavného. Ptáš-li se na náboženství, odpoví Černohorec, že je Srbín, ptáš-li se na národnost, řekne, že je „Crnogorac*“.

63 Tamtéž, s. 202.

64 Tamtéž, s. 203.